

Tomislav Brković, Stjepan Lovrić, Miljenko Petričević, Jozo Šarčević, ur., *Rama 1942. Zbornik radova* (Rama-Šćit: Franjevački samostan, 2014), 349 str.

Povodom obilježavanja sedamdesete godišnjice četničkoga zločina nad Hrvatima i Muslimanima-Bošnjacima općine Prozor-Rama, a na inicijativu ramskih franjevaca, 13. listopada 2012. u Prozoru se održao znanstveni skup pod nazivom "Sjećanje za odgovornu budućnost". Ovaj zbornik rezultat je rada toga skupa i izniman doprinos daljnjoj znanstvenoj evaluaciji procesa koji su omogućili započinjanje masovnih zločina na etnički heterogenim prostorima Bosne i Hercegovine.

Zbornik radova *Rama 1942.* sastoji se od dva dijela. Prvi dio, "Povijesni okvir i svjedočanstva", čini pet radova hrvatskih i bosanskohercegovačkih povjesničara, politologa i svećenika koji su čitatelju sintetizirali razmišljanja i dosadašnja saznanja o toj tematici. Drugi dio zbornika donosi nam rezultate praktičnoga rada predstavljenog u trenutačno najcjelovitijem popisu ramskih žrtava od 1941. do 1947., kao i veći broj prikupljene fotodokumentacije nastale u razdoblju Drugoga svjetskog rata.

U prvom dijelu zbornika rad Ive Goldsteina "Rama 1942. – tragedija jednog mikrokozmosa" (str. 11 – 125) razmatra šire vojno-političke okolnosti koje su prethodile listopadskim događajima iz 1942. na području Rame. Goldstein ističe da je četnički zločin u Rami najveći pojedinačni zločin na području Bosne i Hercegovine, ali i Hrvatske. U svojoj raspravi o uzrocima zločina autor donosi sažet, ali iznimno jezgrovit prikaz procesa rasplamsavanja međunacionalne mržnje. Shodno tome, Goldstein daje kratki opis nastanka i djelovanja četničkoga pokreta, državne politike bivše jugoslavenske monarhije te osnivanja i djelovanja Nezavisne Države Hrvatske (NDH). Upravo su NDH te zločinački i genocidni karakter njezina vodstva, koji se očitovao u otvaranju logora i progonima protivnika nove ustaške vlasti, posebice Srba i Židova, jedna od glavnih preokupacija autora. Raspravljajući o ustaškim zločinima, autor se osvrće i na ulogu Katoličke crkve u tom razdoblju, napose djelovanje nadbiskupa Stepinca. Iako pritom naglašava Stepinčeve zasluge u spašavanju golemoga broja Srba i Židova, autor ističe da se Stepinac nikada nije odrekao NDH, jer je smatrao da su zločini počinjeni u vrijeme NDH rezultat djelovanja pojedinaca, a ne dio državne politike. Slijed događaja koji se izravno odnose na prostor Rame započinje rekonstrukcijom zbivanja u srpnju 1942. (str. 56), partizanskim zauzimanjem Prozora i širega područja Rame, s posebnim osvrtom na partizanski napad na crkvu i franjevački samostan na Šćitu. Iako Goldstein smatra da je partizansko granatiranje šćitskoga samostana, središta kulture i vjere ramskih Hrvata, imalo određenih negativnih konotacija na prihvaćanje partizanske vlasti, zaključuje da se "pitomi ramski čovjek" u relativno kratkom razdoblju priviknuo na novu vlast smatrajući je izrazito pozitivnom. Međutim autor ističe da će rečena partizanska prisutnost postati glavni povod započinjanja združenoga talijansko-četničkog napada na Ramu, koordiniranog s napadima Nijemaca i podređenih im domobranskih i ustaških postrojbi iz pravca sjeverne i središnje Bosne. Kroz prizmu masovnoga zločina koji će se dogoditi pokretanjem protupartizanskih operacija Goldstein spominje i dijametralnosti talijanske politike. Prvotni pokrovitelji ustaške antisrpske politike, u listopadu 1942. u vojnim operacijama u Rami angažirali su četničke jedinice, čime su postali pokrovitelji antihrvatske politike. Time su moguć-

nosti masovnih odmazda nad hrvatskim i muslimanskim-bošnjačkim civilima postale sasvim izgledne. Sam opis zločinačkoga čina i događaja koji su slijedili, njegove glavne, neposredne i posredne naredbodavce, počinitelje te približan broj žrtava autor je rekonstruirao na temelju svjedočanstava preživjelih suvremenika kritički analizirajući dostupne izvore. Goldstein ističe da su masovni zločin počinili pripadnici četničkih postrojbi uz prešutno odobravanje nadređenih talijanskih časnika – nisu ga odobrivali (barem ne javno), ali su učinili značajne propuste u zaustavljanju masakra. Osim izravne četničko-talijanske krivnje, u neizravne sudionike masakra autor ubraja i tadašnje vlasti NDH, koje nisu bile u stanju pružiti primjerenu pomoć svojem stanovništvu. U tom kontekstu Goldstein smatra da su vlasti NDH radi održavanja prihvatljivih odnosa s talijanskom vojskom propustile javno obznaniti i osuditi zločine počinjene pod patronatom “saveznika”. Osim vlasti NDH, minoriziranu neizravnu odgovornost za zločin autor je uputio i partizanima. Njihovo brzo napuštanje Rame definirao je strahom od susreta s brojnijim četničkim jedinicama, ali i činjenicom da je najveći broj pobjeglih partizanskih snaga bio popunjen pripadnicima srpskoga naroda. Goldstein rad zaključuje raspravom o sudbini preživjelih stanovnika Rame te glavnih naredbodavaca i počinitelja zločina, koji su za njih odgovarali pred sudom u Beogradu.

U radu Ive Banca “Rama 1942.” (str. 127 – 131) u kratkim su crtama opisane društveno-političke prilike u Kraljevini Jugoslaviji i NDH. Banca smatra da je negativni odnos državnih struktura prema različitim nacionalnim skupinama jedan od glavnih uzroka istovjetnih reakcija koje su rezultirale nastankom oružanih pobuna. Raspravljajući o zbivanjima na prostoru Rame, autor rekonstruira događaje od vremena okupljanja partizanskih snaga u istočnoj Bosni, njihovo zauzimanje Prozora i granatiranje crkve na Šćitu u srpnju 1942. godine. Rad zaključuje opisom četničkoga zločina u Rami, uz napomenu da je taj zločin rezultirao “trajnim nepovjerenjem u međunarodnim i međukonfesionalnim odnosima”.

“Četnički zločin u Rami 1942.” (str. 133 – 135) rad je fra Stjepana Lovrića u kojem se ukratko iznose osnovne pretpostavke listopadskoga masakra: narušeni odnosi Hrvata i Srba, talijanska dvoiličnost te četničke prethodnice koje su, upotrebljavajući hrvatske nacionalne simbole, uvjeravale stanovništvo da dolazi hrvatska vojska. Osim što talijansko-četničku kolaboraciju smatra izravnim krivcem za zločin, autor naglašava i maćehinski odnos vlasti NDH. Pored toga, Lovrić ističe i prohibicijski odnos poslijeratnih jugoslavenskih vlasti, koje nisu dopuštale obilježavanje sjećanja na zločin.

Snazan doprinos temi i sadržaju zbornika rad je Ante Jeličića “Četnici u Rami 1942. – iskazi svjedoka” (str. 137 – 182). U njemu se nalaze svjedočanstva preživjelih te iskazi osoba koje su se s tim događajima upoznavale razgovorom s preživjelim. Četrnaest svjedoka, od kojih su dvojica sudjelovala i na suđenju Draži Mihailoviću u Beogradu tijekom 1946., opisuju svoja sjećanja o dolasku četnika u Ramu, njihov odnos prema stanovništvu te u konačnici i sam zločin koji su počinili. Zapisana svjedočanstva vrijedan su izvor svim zainteresiranim povjesničarima za što precizniju rekonstrukciju događaja iz listopada 1942. godine.

U radu Nerzuka Ćuraka “Sjećanje za odgovornu budućnost” (str. 183 – 186) razmatra se utjecaj kulture sjećanja na prošle događaje. Autor ističe da zbog različitih primjesa i općenito veoma negativnih društvenih utjecaja na kolektivnu kulturu sjećanja ona postaje izvoriste agresivnih nacionalizama. Stoga Ćurak zaključuje da se istina i

mir mogu postići jedino priznanjem vlastite krivnje, odnosno moralnim postupkom koji omogućuje konstruktivnu diskusiju s drugima.

Drugi dio zbornika, "Ubijeni i nestali iz Rame 1941. – 1947." (str. 191 – 328), donosi najcjelovitiji prikaz broja žrtava, prezentiran abecednim redosljedom po mjestu stradanja, imenu i prezimenu žrtve, njezinu zanimanju te opisu stradanja. Radi preglednosti, popis je dvodijelnoga karaktera: prvi se dio odnosi na stradale Hrvate (str. 191 – 299), a drugi na stradale Muslimane-Bošnjake (str. 303 – 328). U ukupnom popisu nalazi se 1805 Hrvata i Muslimana-Bošnjaka stradalih u Drugom svjetskom ratu i poraću. Prema tom popisu, u listopadskom četničkom zločinu 1942. ubijeno je 947 stanovnika Rame, od čega 645 Hrvata i 302 Muslimana-Bošnjaka. Iako opsegom najcjelovitiji, autori napominju da ni jedan takav popis "nema apsolutnu točnost", što otvara mogućnosti dopune.

Posljednji dio zbornika, "Fotodokumentacija 1942. – 1946." (str. 329 – 345), obiluje većim brojem fotografija partizanske i domobransko-ustaške provenijencije na kojima su zabilježeni događaji vezani za područje Rame od 1942. do 1945. godine.

Ovaj iznimno zanimljiv zbornik radova omogućuje čitatelju razumijevanje širega konteksta događaja koji su imali izravan utjecaj na opisane zločine. Ako se tome dodaju i zapisana svjedočanstva preživjelih, članova obitelji stradalih te najcjelovitiji popis žrtava, tada zbornik *Rama 1942.* postaje nezaobilazan materijal za daljnje istraživanje zločina duboko zapisanog u kolektivnu memoriju "ramskoga čovjeka".

MIJO BELJO

Zorislav Lukić, Hrvoje Petrić, ur., *110 godina Hrvatske seljačke stranke. Zbornik radova* (Zagreb: Matica hrvatska; Povijesno društvo Križevci; Zaklada braće Radić, 2015), 635 str.

U sklopu Biblioteke Zbornici Matice hrvatske krajem 2015. objavljen je zbornik radova sa znanstvenoga skupa s međunarodnim sudjelovanjem održanog u Križevcima 11. i 12. travnja 2014. u organizaciji Povijesnoga društva Križevci, a uz suorganizaciju Hrvatskoga instituta za povijest, Društva za hrvatsku povijesnicu, Odsjeka za povijesne znanosti HAZU, Zavoda za znanstvenoistraživački i umjetnički rad HAZU Koprivničko-križevačke županije u Križevcima i Hrvatske seljačke stranke (HSS). Osim radova izloženih na znanstvenom skupu, u zbornik su naknadno uvrštena još dva rada da bi se dobila zaokružena cjelina o 110-godišnjem djelovanju HSS-a. To su radovi Mateje Ratej i Darka Gavrilovića, pa je u zborniku ukupno objavljeno 29 znanstvenih radova. Skup u Križevcima okupio je pored već afirmiranih znanstvenika i mlade autore koji su podastri neka nova viđenja o djelovanju HSS-a. Svi su radovi popraćeni znanstvenom aparaturom (bilješke s izvorima i literaturom) i prošli su znanstvenu recenziju. Recenzenti su bili dr. Hrvoje Čapo, dr. sc. Dragutin Feletar, dr. sc. Zdravka Jelaska Marijan, dr. sc. Ivana Luetić i dr. sc. Zdenko Radelić.